

СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ З НЕСИМЕТРИЧНОЮ АДВЕРБІАЛЬНО-АТРИБУТИВНОЮ ЧАСТИНОЮ

Юлія ЯЗИКОВА (Кіровоград)

У статті розглянуто семантичні особливості адвербіально-атрибутивних речень, охарактеризовано їхні різновиди з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між складниками.

The semantic features of adverbial-attributive clauses are examined in this paper. The varieties of such clauses are described taking into account semantic-syntactical relations between their components.

Проблемі дослідження семантики складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідсною підрядною предикативною частиною несиметричної структури було присвячено цілу низку студій як російських, так і українських мовознавців, з-поміж яких слід відзначити праці О. Пешковського, Л. Булаховського, В. Белошапкової, І. Слинька, І. Вихованця, А. Загнітка та ін., які вважали, що речення несиметричної структури характеризуються тим, що їхня залежна предикативна частина поєднується з релятами головної, які виражені спустошеним знівельованим займенником *те* та дейктичними займенниками чи займенниковими прислівниками атрибутивної чи квантитативної семантики *такий, таке, такі, так, стільки*: *Такий він розбурханий, що не може втихомиритись* (У. Самчук); *У його виступі основною була думка про те, що ми живемо в новій демократичній країні* («Укр. молода»); *Я так живу, що не люблю «світитися»* («Укр. молода»).

Одним з різновидів асиметричних займенниково-співвідносних речень є підрядні утворення з адвербіально-атрибутивною семантикою.

Аналіз складних речень різних структур актуалізує звернення уваги на семантичний аспект складних синтаксичних конструкцій. У сучасній лінгвістиці й досі не знайшло розв'язання питання комплексного дослідження несиметричних займенниково-співвідносних речень, яке ґрунтується на вивченні та дослідженні їхньої семантико-синтаксичної організації, що уможливило точніше витлумачення статусу всіх компонентів речення, що й засвідчує актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження статті постали несиметричні адвербіально-атрибутивні речення.

Мета статті – комплексний аналіз семантичних особливостей адвербіально-атрибутивних речень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити особливості семантики досліджуваних речень; 2) охарактеризувати відношення між складниками аналізованих конструкцій; 3) виокремити різновиди адвербіально-атрибутивних речень.

Складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури з означально-обставинною семантикою характеризуються тим, що їхня залежна предикативна частина може поєднуватись із релятами переважно дейктичної атрибутивної чи квантитативної семантики *такий, так, стільки, настільки, до тієї міри* головної та вказувати на атрибутивно-адвербіальні квалітативні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...я вже настільки досвідчений, що знаю всю марність жалів* (В. Винниченко); *Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому* (О. Довженко); *На неї раптом наринило стільки почуттів, що вона не могла розібратися в них...* (Гр. Тютюник); *В такому сяйві людські обличчя ставали м'якіші й добріші й освітлювалися так, що навіть короткозорі починали добре бачити* (В. Шевчук); *...манера виконання настільки відрізняється від традиційної європейської, що вже сама ця «екзотика» приваблює шанувальників класики Старого Світу* («Укр. молода»).

Таким конструкціям властивим є те, що їхня підрядна частина має кількісно-характеризаційну семантику та відповідає на питання *скільки?, наскільки?, у якій мірі?*, напр.: *Ви [квіти] принесли мені стільки радощів, що я б ладна іще раз усе пережити, перестраждати, щоб тільки малювати вас...* (К. Білокур); *В хаті повиднішало так, що на стелі стало чітко видно сині плями* (Гр. Тютюник); *Слух Петра загострився до такої міри, що, здавалось, і шелесту трави не пропустив би* (М. Старицький). Вона може поєднуватись зі співвідносними дейктичними словами головної частини за допомогою асемантичних сполучників підрядності *що, аж, щоб* та порівняльних мов, *немов, наче, неначе, начебто, ніби, нібито*, напр.: *В хаті повиднішало так, що на стелі стало чітко видно сині плями* (Г. Тютюник); *І зараз же за блискавицею так ударило, аж хата завищала* (Панас Мирний); *Багато води збігло в Росі, багато горя зазнала Малуша, а передумала стільки, що коли б тими думками та засівати землю, то вже все поле й шляхи від Росі до Києва поросли б шипшиною й тернами* (С. Скляренко); *Слух Петра загострився до такої міри, що, здавалось, і шелесту трави не пропустив би* (М. Старицький); *Тільки робіть так, щоб ніхто не бачив і не знав, бо потім усе на мою голову звалиться* (Є. Гуцало); *Так, сердешний, занеміг, ніби ніс він збіжжя міх* (Д. Павличко).

Наявність корелятивної пари *стільки* – *що* може надавати реченню процесуальної семантики порівняння із зазначеним певним результатом: *О, серед нас було стільки орлів, що вони хитали небо, мов стріху дідівських осель* (Б. Олійник).

Сполучник *що*, корелюючи з квантитативним займенником *стільки* й абстрактним чи конкретним іменником у Р.в., виражає значення міри кількості й наслідку: *Натоптала стільки доріг, що в ногах уже не вмістилися, то поклала їх під поріг* (Б. Олійник).

Отже, головний компонент таких речень указує на дуже високу, найвищу інтенсивність дії чи ознаки, виявити таку міру допомагає релієт *стільки*, а підрядна частина показує дійсний чи уявний наслідок, і саме цим визначається ступінь дії чи ознаки, яка відбита в головній частині, напр.: *А стільки в мене розпуки, що звів осокір свої руки, накривши мене плащем* (І. Драч).

Сполучник *що* може поєднуватися з корелятом так і надавати реченню семантики ступіня якості дії та наслідку, напр.: *Стають докіль так холодно і близько, що пробирає кригою ножа* (Б. Олійник); *Вона гримнула перед носом у дженджурика хвірткою так, що ледве не розтрощила йому лоба* (В. Шевчук). Наявність дієслів у таких реченнях означають ступінь інтенсивності дії і наслідок, напр.: *Ти вдарив так, що потемніло в оці* (Б. Олійник).

Особливістю граматичної організації речень з корелятивною парою *так – що* є сталий порядок розташування головної і підрядної частин. Головна частина означає тему висловлювання, а підрядна – рему: *Так я тебе покохала, що на тебе з неба впала* (І. Драч).

У складнопідрядних реченнях займенниково-співвідносного типу з адвербіально-атрибутивною семантикою в підрядній частині гіпотактичний сполучник *що* може ускладнюватися підсилювальними частками *аж*, *й*, напр.: *Дідуньо такий старий, що аж мохом поріс* (Укр. нар. казка); *Сонце пекло так, що й уночі степ папів* (О. Гончар); *Володимирові стало незатишно тут, де дивилося на них це лице, хоч навколо запаморочливо співали цвіркуни, а сонце наливало полини таким густим запахом, що аж на вустах гірко ставало* (В. Шевчук); *Гаврило тільки усміхнувся на ту забаву, а молодші брати набрали повні груди лугового повітря і так тюгукнули, що аж луна покотилася понад тихими плесами* (Г. Тютюнник); *А ми знову сиділи і посміхалися. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна* (В. Симоненко). За допомогою вживання підсилювальних часток такі речення набувають якісної семантики.

Для несиметричних адвербіально-атрибутивних речень характерним є наявність прислівно прислівно-кореляційного типу синтаксичного зв'язку між предикативними частинами, тобто наявна кореляція між засобом зв'язку, розміщеним у залежній частині, й анафоричним елементом, що функціонує в головній, напр.: *Бережан майже фізично відчував його душевні боріння: то розверзалася бездна, то пливла над світом прозоринь, така чиста й дзвінка, що аж виспівувала в полі кожна бадиллина, то накочувалося клуб'я хмар, що смерділо мокрим погарисцем і трупом* (Р. Федорів); *Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси* (О. Довженко); *В заморожені вікна лилося стільки сонця, що кристалеві квітки на шибках миготіли і видзвонювали* (Г. Тютюнник).

Складнопідрядні несиметричні речення з якісною семантикою мають сталий закріплений порядок предикативних частин: підрядна частина зазвичай постпозиційна, напр.: *У небо знову сягнула заграва, і в проваллі повиднішало настільки, що мені стає добре видно Сонині очі. Вони якісь дивні: наче й злякані трохи, й сміються* (Г. Тютюнник); *Пшеничка там родила, житечко, просо. Стільки проса, що нас п'ятеро дітей за зиму в ступах не перетовчемо* (Г. Тютюнник).

Несиметричним реченням може бути притаманне таке явище як синкретизм. Синкретизм – це «поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак одиниць мови (деяких розрядів слів, значень, речень, членів речення тощо) протиставлених одна одній і поєднаних між собою явищами перехідності» [4, 446].

В. Бабайцева вважає, що синкретичні утворення – це наслідок діахронних і синхронних переходів, морфологічних способів словотворення, утворень «за зразком». Причина синкретичних утворень зумовлена різними факторами, головним із яких є потреба у вираженні певних компонентів за рахунок наявних мовних засобів. Окрім того, синкретичні утворення – конденсатори семантики, один із засобів економії мовних засобів. Синкретичні утворення характеризуються багатшою мовною семантикою, ніж ядерні слова; більш різноманітною валентністю та різноманітнішими синтаксичними функціями [1, 36].

Речення обставинно-означального типу за своєю семантикою поділяють на асинкретичні, тобто з власне-якісною семантикою, та синкретичні, з невласне-якісною семантикою.

Асинкретичні – характеризуються тим, що якісна ознака таких речень функціонує без додаткових семантичних віддтінків, напр.: *Повітря навкруг вигріто до тієї міри, що вже ніби пронизує наскрізь, без перерви гонячи піт з кожного, хто рухається* (В. Барка); *Кричав так, що ліс ходив ходором* (Р. Андріяшик); *Нашого брата стільки перемолотило, що, якби за кожним плакав, очі б не просихали* (Г. Тютюнник); *Так тихо, хоч мак сій* (М. Номис). Підрядна частина таких речень поєднується з головною за допомогою релятивів, які залежать від прикметників, дієслів, прислівників та слів категорії стану, напр.: *Несподівано з-за гробівців заgrimів могутній хор. Він був настільки сильний і раптовий, що всім стало моторошно, ніби почала провалюватися земля* (Р. Андріяшик); *У них [слів способів та засобів] настільки спростилася морфемна будова, що зараз ці слова сприймаються як непрефіксальні і зовсім чужі, різнокореневі* (Н. Клименко).

У реченнях синкретичної семантики значення міри і ступеня поєднується з порівняльним та фінальним, напр.: *Хтось іде понад річкою. А мо', вчулось? Але ж ні, не вчулось, бо порипує так, наче приморожений сніжок посапує* (Є. Гуцало); *Заснути так під подихом руки Твоєї*

полохливої й легкої, Щоб у моєму сні, немов левкої, Світили думи і матеріки (Д. Павличко).

Якісно-порівняльні відношення виникають унаслідок поєднання підрядної частини з релятами *такий, так* за допомогою копмаративних гіпотактичних сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, начебто, ніби*, напр.: *Ніколи перед тим запорожці не мали такої сили, як за гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного* (В. Богаєвський).

Основним засобом оформлення складнопідрядних речень із вірогідним порівнянням виступає сполучник *як*. Підрядні порівняльні частини часто бувають неповні – у них не називається присудок. У таких конструкціях мається на увазі лексична тотожність присудків головної й підрядної частин. Отже, подібні речення виражають вірогідне порівняння: *Але часом я хотіла б торкатися себе так, як бабине сім'я землю* (В. Вовк); *Вона стояла і не знала, куди подітися, бо ті очі, збагнула вона, розглядають її так, як мав би розглядати пришикнуву овечку вовк* (В. Шевчук); *Співала так, як лиш вона уміла* (Л. Костенко); *Вона покірنا його волі, служить йому так, як служить всякій силі* (І. Франко).

Сполучник *як* може виражати й невірогідне порівняння, тобто уподібнення до уявного, а не справжнього явища: *Донизавши маску з надій, так тихо зійшла з горба, як чудотворна ікона* (В. Вовк). Сполучник *як* у таких реченнях можуть замінити форми *мов, немов, ніби* тощо.

Сполучники *мов, немов, неначе, ніби* спеціально призначені для вираження невірогідного порівняння й означають уявне порівняння, вони легко сполучаються з часткою *би*, набуваючи форми *немовби*: *Вона летить, з твоєї ласки так божевільно дорога, неначе випурхнула з казки пречиста райдуга-дуга* (І. Драч); *Їх очі зацвітали чисто й тепло, так, ніби стріли друга давнини* (Б. Олійник).

Підрядна частина в складнопідрядних порівняльних реченнях може стояти в постпозиції щодо головної й уточнювати значення опорного компонента: *В небо зійди і прости заблукалих нетям, що й дотепера ще золото мають за міру, так, ніби золотом вимірять можна життя* (Б. Олійник) – у цьому реченні співвідносне слово *так* виконує ще й функцію уточнювальної обставини.

У складнопідрядних порівняльних реченнях одне явище уподібнюється іншому. Якщо в підрядній частині явище подається як реальний або загальновідомий факт, тоді виражається певне, достовірне, вірогідне порівняння. За умови, коли у реченні такої конструкції присутнє уподібнення до уявного, несправжнього явища, то виражають невірогідні порівняння

Додаткові фінальні семантичні відношення можуть бути виражені у реченнях міри й ступеня. У таких реченнях підрядна предикативна частина поєднується за допомогою цільового сполучника *щоб* з релятом *так*

головної, напр.: *Я хочу жити так, Щоб серце билось в такт З гарячим серцем рідного народу* (В. Кузьменко); *То придумайте тепер так, щоби не було видно, що воно різне і старе* (М. Матіос); *Не так серце любить, щоб з ким поділитись* (Т. Шевченко); *Хотіла б я вийти у чистеє поле, Припасти лицем до сирої землі І так заридати, щоб зорі почули, Щоб люди жахнулись на сльози мої* (Леся Українка). Порядок частин у цих реченнях сталий. Підрядна частина щодо релята головної завжди виступає в постпозиції.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бабайцева В.В. Зоны синкретизма в системе членов предложения современного русского языка // Филол. науки. – 1983. – № 5. – С. 35-42.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М.: Просвещение, 1977. – 191 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: Навч. посіб. – К.: НМК ВО, 1993. – 80 с.
6. Ожоган Василь. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення / Міністерство освіти і науки України. Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. – Кіровоград: ЛОВ, 2006. – 123 с.
7. Пospelов Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы // Вопр. языкознания. – 1959. – № 2. – С. 19-27.
8. Ронгинская Н.В. Указательные местоимения, соотносительные с наречиями, в современном русском языке: Учеб. пособ. – Симферополь, 1992. – 52 с.
9. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Язикова – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики.